

УДК 323.127(477.87)

**ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ВОСЕНИ 1944 Р.****Оксана Докаш**

*Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
кафедра соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права
Центральна площа, 7, м. Чернівці, 58002, Україна, e-mail: sanax79@mail.ru*

Проаналізовано політичну участь, яка пов'язана не лише з можливостями громадян впливати на уряд та його структуру, а й впливом на політичну систему загалом. Характеризовано форми реалізації політичної участі в період політичної нестабільності, їхнє істотне розрізнення залежно від масштабу, характеру і ступеня залученості населення. Розглянуто військово-політичну ситуацію в Закарпатській Україні на завершальному етапі Другої світової війни. Акцентується на інституційно-процедурному аналізі національного самовизначення українського населення краю.

Ключові слова: політична участь, політична нестабільність, вибори, тимчасові органи влади та управління, Закарпатська Україна.

Основні засади концепції політичної участі, сформовані відомими зарубіжними науковцями Г. Алмондом, С. Вербою, Р. Далем, С. Ліпсетом, Р. Міллсом, Н. Наєм продовженні у дослідженнях вітчизняних політологів В. Бортнікова, О. Максимової, Н. Ротар, О. Царенко та ін. Проте багатогранне поняття, як «політична участь» потребує не лише теоретико-методологічної конкретизації та уточнення, але й актуальним видається аналіз характеру, ступеня та якості політичної участі в конкретно-історичних умовах.

Широкий спектр питань національно-політичного самовизначення населення Закарпатської України на завершальному етапі Другої світової війни знайшов своє належно відображене в узагальнюючих працях київських [7] і закарпатських [8] політологів та істориків. На окрему увагу заслуговують публікації відомого історика М. Болдижара [1-3]. Надзвичайно цінною для нашої публікації виявилась історико-джерелознавча публікація О. Довганича [5]. Водночас відсутні політологічні узагальнення причин повстання, специфіки функціонування та політичного значення Закарпатської України як державного утворення, зокрема масштабу, характеру й ступеня залученості населення краю до державотворчих та національно-консолідуючих процесів в умовах військово-політичної нестабільності.

Мета статті - політологічний аналіз багатоаспектного поняття «політична участь» в конкретно-історичних умовах – формуванні органів влади та управління Закарпатської України та реалізації їхнього курсу на возз'єднання з Радянською Україною.

У зв'язку з цим необхідно необхідно розв'язати завдання:

- дати теоретико-методологічне визначення поняття «політична участь»;
- характеризувати політичну участь населення Закарпатської України у формуванні та діяльності місцевих органів влади та управління – народних комітетів;
- розкрити якість політичної участі під час виборів делегатів I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України;

- Проаналізувати механізми політичної участі мешканців краю в реалізації Маніфесту І з'їзду Народних комітетів Закарпатської України від 26 листопада 1944 р. про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

На нашу думку, дискурс політичної участі дає змогу виявити специфіку політичних процесів, що відбувалися в Закарпатській Україні після вступу Червоної армії у жовтні 1944 р. Найуніверсальніше визначення політичної участі запропонував американський політолог Дж. Нагель, який розуміє під нею дії, через які рядові члени будь-якої політичної системи впливають або намагаються впливати на результати її діяльності. Дослідники С. Верба, Н. Най та Дж. Кім аналізують політичну участь як законні дії окремих громадян, більшою або меншою мірою прямо спрямовані на те, щоб впливати на відбір урядового персоналу та його дії. Науковці зазначають легальний характер участі, яка має законне підґрунтя. За такого підходу, політична участь є епізодичним актом вираження особистого політичного інтересу громадян, зокрема участі в голосуванні, виборчих кампаніях, функціонуванні місцевих органів влади та управління, зверненнях до політиків, а вияв політичного невдоволення, оформленого у вигляді протестних виступів, названі дослідники залишають поза категорією участі [12, с. 20].

З нашого погляду, варіативність теоретико-методологічних підходів до визначення політичної участі варто використовувати з врахуванням відповідних історико-політичного та політико-правового контекстів. Так, завершення визволення України від нацистської окупації актуалізувало питання статусу Закарпатської України. На початку вересня 1944 р. Червона армія розпочала Карпатсько-Ужгородську операцію: 24 жовтня були зайняті Хуст, Міжгір'я (Волове), Свалява, 26 жовтня – Великий Березний, Мукачеве, наступного дня – Ужгород.

Загалом погоджуємось із Д. Пецою, що Закарпатська Україна постала певним інституційно-територіальним владним утворенням, яке не може бути оцінене як «держава» у зв'язку з низкою аргументів, а була своєрідним державним утворенням – політико-правовим утворенням, де суспільні відносини регулювалися несuverенною публічною владою. Закарпатська Україна не володіла суверенітетом як верховенством і неподільністю державної влади на відповідній території. Практично всі архівні документи засвідчують що: а) її владна еліта (верхівка Комуністичної партії Закарпатської України, керівники Народної Ради) формувалася радянським військовим і державним керівництвом; б) систему органів влади у Закарпатській Україні формувало військове командування Червоної армії; в) усі основні організаційні заходи Закарпатської України здійснювалися не її органами влади, а передовсім – радянським військовим командуванням; г) монополія на застосування державного примусу, в тому числі й проведення масових репресивних заходів, на території Закарпатської України належала також Збройним силам СРСР; д) державні службовці присягали на користь не лише «батьківщини», а й Радянського Союзу. Територіальні межі Закарпатської України не були чітко окресленими, крім того, – ці межі визначалися дипломатичними представниками СРСР, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, природно, без участі керівників Закарпатської України. Жодна держава, включно з СРСР, офіційно не визнавала Закарпатську Україну окремою державою. Інституційно-владна система цього утворення не конституїрована за певними правилами і не може бути ідентифікована з певним правопорядком. Довільне формування інституцій влади супроводжувалося руйнацією існуючого правопорядку без формування його нової форми та змісту. Власне правопорядок як такий (демократичний чи навіть недемократичний) у Закарпатській

Україні був в принципі відсутній. Впродовж року існування Закарпатської України за відсутності юридичних правил формувалися органи влади, обмежувалися в правах десятки тисяч людей, мала місце дискримінація за національною та соціальною ознакою тощо [11, с. 374 - 375].

Ширше аналізують політичну участь М. Кааза та А. Марш, які пов'язують її не тільки з можливостями громадян впливати на уряд та його структуру, а й з можливостями впливу на політичну систему в цілому. Вони значно розширюють зміст категорії «політична участь», що допомагає визначити та досліджувати всі без винятку канали і механізми впливу громадян на політичну систему. Окрім того, розуміючи політичну активність як вільну активність громадян, вчені акцентують на її добровільному та автономному характері, а принципи мобілізаційних практик вкладають у параметри політичних технологій або недемократичних режимів [12, с. 21].

На нашу думку, важливо з'ясувати якість політичної участі, яка вимірюється за фактичним впливом на політичну систему. Для початку можемо констатувати: рух за вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької республіки, розгортався в складних умовах військово-політичної та політико-правової невизначеності. З одного боку, 8 травня 1944 р. в Лондоні було укладено угоду про співпрацю між СРСР та еміграційним чехословацьким урядом. Вона передбачала перебрання всієї влади на час військових операцій радянським командуванням, а коли території будуть звільнені, чехословацький уряд мав повністю самостійно управляти громадськими справами, надаючи при цьому допомогу радянському командуванню та в липні 1944 р. Уповноваженим Чехословацького уряду на визволеній території Підкарпатської Русі був призначений міністр економіки та реконструкції чех Ф. Немец, мав забезпечити якнайшвидше відновлення діяльності чехословацької державної адміністрації [4, с. 7].

Скориставшись успішним оволодінням військами 4-го Українського фронту Закарпатської України та відсутністю повноцінної адміністрації, вже 28 жовтня 1944 р. Ф. Немец заявив про заснування Адміністрації визволеної території на чолі з урядовим делегатом. Відтоді з'явилися тимчасові місцеві органи державної влади Чехословаччини – військові комендатури і народні ради (комітети). Саме їм адресувалася інструкція урядового делегата Ф. Немеца від 7 листопада 1944 р. про затримання й арешти осіб, які після Мюнхенської конференції (29 вересня 1938 р.) проявилися в антидержавній діяльності. Йшлося про членів і симпатиків українських, угорських, угорських і німецьких ультрарадикальних об'єднань громадян, співробітників правоохоронних органів та їхньої агентури. Так, окремий наголос робився на членах «Карпатської Січі» та партій, очолюваних тоді А. Броді та С. Фенциком [10, с. 111].

На практиці все очевиднішим було прагнення радянського військового командування сконцентрувати максимальну повноту влади в себе чи в підконтрольних структурах. На увагу заслуговують аргументовані зауваження О. Довганича про характер та масштаби залучення до процесу формування тимчасових органів влади та управління командування частин Червоної армії [5, с. 51 - 52]. Здебільшого саме радянські командири та політпрацівники брали на себе ініціативу з формування тимчасових Народних комітетів у звільнених населених пунктах

Як правильно зауважує О. Довганич, процес переходу від простої вдячності Червоній армії за визволення до прагнення возз'єднатися відбувався дуже швидко. Із загальних недостатньо конкретних гасел перших днів, де йшлося про єдність слов'янських народів, українців з обидвох боків Карпат, швидко викристалізувалась вимога-прохання - возз'єднатися з усім українським народом. Так, надзвичайно

популярним стало гасло, яке вперше висунули на зборах жінки с. Затишне (Гашнад) Берегівського округу: «Ми не хочемо до мачухи Чехословаччини, хочемо до рідної матері – Радянської України» [5, с. 50].

Обмежений характер політичної участі місцевого населення підтверджують радянські джерела, де зазначено, що при створенні місцевих органів влади офіцери Червоної армії «намагалися забезпечити участь у них чотирьох найголовніших демократичних партій колишньої Чехословаччини - партії Бенеша, соціал-демократичної, партії дрібних господарів (так званої партії Шрамека) і комуністичної». Недолік її складу - відсутність у ній місцевих робітників і селян, коли майже всі члени майбутньої Народної Ради були чиновниками чи інтелігентами [5, с.52 - 53].

У Мукачевому 26 листопада 1944 р. відбувся Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України, на якому одногосно було прийнято Маніфест про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької республіки та возз'єднання із Радянською Україною [6, с. 70]. Делегатами з'їзду було обрано 663 особи, які представляли 268 населених пунктів краю, тобто значна частина мешканців, особливо віддалених сіл та присілків не отримала свого представництва [2, с. 100]. Це, на нашу думку, дає підстави для існування певних сумнівів щодо політико-правової легітимності самого з'їзду, утворених ним органів та прийнятих рішень. Зауважуючи національний склад (622 українці та русини, 26 угорців, 5 росіян, 4 євреї, по 2 румуни, словаки, німці) та територіального представництва (від Мукачево і округу – 129 делегатів, Іршавського – 86, Севлюшського (Виноградівського) – 80, Тячівського – 72, Ужгорода і округу – 68, Хустського – 55, Берегівського – 28, Перечинського – 11, Великоберезнянського – 6). Делегати Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України відображали передовсім національно-політичні інтереси переважаючого українського (русинського) населення, а значна частина чеських та угорських мешканців через ті чи інші форми опору самі себе позбавили права політичного представництва в новій політичній системі.

З'їзд Народних комітетів, який створив Народну раду, не визначив її повноважень, а лише сформулював основну ціль її створення – «возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». Хоча й сам З'їзд Народних комітетів, який був проведений 26 листопада 1944 р. називають «Першим», став єдиним. Жодного іншого разу він не скликався, та і не міг бути скликаним у такому складі, адже місцеві комітети були суттєво оновлені наприкінці 1944 р. [11, с. 375].

Обмежену якість політичної участі окремих груп населення в процесі возз'єднання Закарпатської України із Радянською Україною в останні місяці 1944 р. засвідчують численні факти, які потребуються політико-правової оцінки, зокрема в межах нашого дослідження. Так, одним із своїх декретів Народна рада Закарпатської України зобов'язала «сільські, міські та окружні Народні комітети вжити заходів для призупинення мобілізації в чехословацьку армію громадян Закарпатської України і організувати вступ у Червону армію» [6, с. 78], хоча ще в інструкції для військового коменданта на визволених територіях Чехословаччини від 21 жовтня 1944 р. зазначалося: радянські війська повинні «не втручатися в адміністративні функції місцевої адміністрації і справи громадського управління, підтримувати тісні контакти з місцевою адміністрацією, створеною чехословацьким урядовим уповноваженим». Окремо відзначалося, що «правом мобілізації військовозобов'язаних на визволених територіях Чехословаччини користується тільки чехословацький урядовий уповноважений як представник Чехословацької суверенної держави» [4, с. 34 - 35].

Як зазначалося в доповідній записці начальника військ НКВС з охорони тилу 4-го Українського фронту, впродовж 18 листопада – 16 грудня 1944 р. на території Закарпаття було затримано та відправлено в табори військовополонених майже 23 тис. осіб, з яких 14,2 тис. колишніх військовослужбовців угорської армії, які проживали в тилкових населених пунктах (фактично в себе вдома), та понад 8,5 тис. осіб угорської та німецької національностей жодного відношення до військової служби взагалі не мали [9, с. 56]. На наше переконання, цілком очікуваним стало те, що після «вилучення» частинами Червоної армії та радянської органами державної безпеки десятків тисяч осіб, тобто фактичного позбавлення чималої частини мешканців краю навіть потенційного права на політичну участь, більша частина угорського населення та чимало українців почали висловлювати свої незадоволення та виявляти несприйняття нової політичної системи.

Коли на першій стадії кампанії за возз'єднання (складання петицій, листів, телеграм, ухвалення резолюцій мітингів, зборів, з'їздів, конференцій) представники Чехословаччини на території Закарпатської України «вели себе спокійно, не надаючи серйозного значення цьому руху», то після прийняття Маніфесту возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною «чехи перейшли до активних форм боротьби проти возз'єднання і підписання Маніфесту», аж до залякування та побиття чеськими офіцерами в багатьох селах членів Народних комітетів та окремих активних мешканців з проукраїнською позицією [5, с. 54-55].

До тактики не лише «нейтралітету», або фактично пасивного опору, а нерідко й до активного спротиву процесу возз'єднання та саботування нових органів влади та управління вдавалися також греко-католицькі священники [5, с. 55].

Попри наявність достатньо потужного активного й ще масштабнішого пасивного спротиву політичній легітимазії возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною шляхом підписання мешканцями краю Маніфесту 26 листопада 1944 р., його підписало близько 300 тис. осіб [5, с. 56].

Після невдалої спроби організувати 22 листопада паралельний з'їзд делегатів окружних Народних комітетів, 29 грудня у телеграмі на ім'я Бенеша Немец зазначав: рух за відокремлення від Чехословаччини «треба вважати рухом народним і стихійним» [4, с. 15], це, на нашу думку, засвідчує відповідну якість політичної участі та прагнення більшості українського населення краю впливати на формування нової політичної системи.

Використовуючи широку теоретико-методологічну базу, можна стверджувати: що політичну участь пов'язують не тільки з можливостями громадян впливати на уряд та його структуру, а і з можливостями впливу на політичну систему загалом.

Характеризуючи форми реалізації політичної участі в період політичної нестабільності, варто зазначити їхнє істотне розрізнення залежно від масштабу, характеру і ступеня залученості населення. Узагалі переважає мобілізаційна квазіактивність, що створює ілюзію народовладдя.

В умовах військово-політичної невизначеності та політичної нестабільності в Закарпатті, не без сприяння чи в багатьох випадках активної допомоги партійних та військових структур СРСР, розгортався масовий рух за вихід краю з Чехословацької республіки та входження її до складу єдиної Української держави. Возз'єднання Закарпаття з основним масивом українських етнічних земель у складі Української РСР відповідало корінним інтересам українського народу. Крім того, воно отримало відповідне міжнародно-правове визнання, коли 29 червня 1945 р. в Москві був підписаний договір про рецесію території, яка перейшла до Чехословаччини за Сен-

Жерменським договором від 10 листопада 1919 р. і мала назву Закарпатської України, до складу УРСР, а трохи пізніше, в листопаді 1945 р. цей договір був одностайно ратифікований Чехословацькими національними зборами та Президією Верховної Ради СРСР. Це легітимізувало активну політичну участь значної частини місцевого населення у формуванні органів влади та управління цього державотворчого утворення та особистому підписанні ними Маніфесту Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України від 26 листопада 1944 р. про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Перспективним напрямом подальших досліджень видається політологічний аналіз масштабів, характеру та ступеня політичної боротьби в процесі національно-політичного самовизначення населення Закарпатської України на завершальному етапі Другої світової війни.

Список використаної літератури

1. Болдижар М. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини / М. Болдижар, П. Мосні. – Ужгород : УжНУ, 2001. – 240 с.
2. Болдижар М. Про деякі аспекти возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / М. Болдижар. Ужгород, 29 червня 2005 р.). – Ужгород : УжНУ, 2005. – С. 98-105.
3. Болдижар М. Справжнє народне волевиявлення / М. Болдижар. – Ужгород : Виробничо-видавничий комбінат «Патент», 1995. – С. 73-78.
4. Возз'єднання : Збірник архівних документів і матеріалів / Упорядкув., передм. та покажч. О.Д. Довганич. – Ужгород : Закарпаття, 2000. - 344 с.
5. Довганич О. Питання возз'єднання у доповіді політуправління 4-го Українського фронту Головному політичному управлінню Червоної армії / О. Довганич. – Ужгород : Виробничо-видавничий комбінат «Патент», 1995. – С. 50-59.
6. Евсеев И. Ф. Народные Комитеты Закарпатской Украины - органы государственной власти (1944-1945) / И. Ф. Евсеев. - М. : Госюриздат, 1954. - 148 с.
7. Закарпаття в етнополітичному вимірі / Авт. кол. : М. Панчук (керівник), В. Войналович, О. Галенко та ін. ; Ред. кол. : Ю. Левенець (голова), М. Панчук, В. Войналович та ін. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
8. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Ред.кол. : Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко та ін. ; Відп. за вип. : М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
9. Макара М. Національна політика народної влади / М. Макара, І. Чаварга // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України. Ужгород, 18 листопада 1994 р. / Упорядники : В. Є. Задорожний, Р. А. Офіцинський : ред. кол. : В. Є. Задорожний (відп. ред.) та ін. – Ужгород : Виробничо-видавничий комбінат «Патент», 1995. - С. 51-63.
10. Офіцинський Р. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) // Закарпатська Україна : перспективи та реалії розвитку : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 6-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 р.). – Ужгород, 2010. - С. 107-115.

11. Пеца Д. Д. Закарпатська Україна 1944-1945 років : історико-правова оцінка / Д. Д. Пеца // Форум права. – 2010. - № 2. – С. 373-376.
12. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаційних процесах перехідного періоду : монографія / Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.

THE POLITICAL PARTICIPATION POPULATION OF THE TRANSCARPATHIAN UKRAINE UNDER POLITICAL AND MILITARY INSTABILITY IN AUTUMN 1944

Oksana Dokash

*Chernivtsi Trade and Economics Institute KNTEU
Department of Social and Human Sciences, Economics and Law
Central Square, 7 m. Chernivtsi, 58002, Ukraine, e-mail: sanax79@mail.ru*

Summing up the achievements of foreign and domestic political science in theoretical and methodological investigation discourse of political participation, it is necessary to emphasize, that political participation is associated not only with the possibilities of citizens to influence government and its structure, but also the possibilities of influence on the political system as a whole. Describing the forms of political participation in the implementation period of political instability, we can affirm their essential distinction depending on the scope, nature and extent of involvement of the population. Exposing the military and political situation in the Transcarpathian Ukraine in the final stages of World War II special attention should be paid to the institutional and procedural analysis of national self-determination of the Ukrainian population of the region.

Key words: political participation, political instability, elections, temporary authorities and administration, Transcarpathian Ukraine.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ НАСЕЛЕНИЯ ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ОСЕНЬЮ 1944 г.

Оксана Докаш

*Черновицкий торгово-экономический институт КНТЭУ,
кафедра социально-гуманитарных наук, экономической теории и права
Центральная площадь, 7, г. Черновцы, 58002, Украина, e-mail: sanax79@mail.ru*

Анализируется политическое участие связывают не только с возможностями граждан влиять на правительство и его структуру, а также с возможностями влияния на политическую систему в целом. Характеризуя формы реализации политического участия в период политической нестабильности, стоит отметить их существенное различие в зависимости от масштаба, характера и степени вовлеченности населения. Рассматривается военно-политическую ситуацию в Закарпатской Украине на завершающем этапе Второй мировой войны, следует особое внимание обратить на институционально-процедурный анализ национального самоопределения украинского населения края.

Ключевые слова: политическое участие, политическая нестабильность, выборы, временные органы власти и управления, Закарпатская Украина.